

ÒRÒ-ÌSÈ ÌYÍSÓDÌ “SÍ” LÉDÈ YORÙBÁ

Tella Samson ADEKUNLE

Department of English and Linguistics

Kwara State University, Malete

07061259306 / sttesam@gmail.com

samson.tella@kwasu.edu.ng

DOI : <https://doi.org/10.5281/zenodo.20766547>

Àsamò

Oríṣiíríṣií òrò-ìṣe ló wà ní èdè Yorùbá. Àbùdá ibi ijeyo àti itumò wòn sì wà lówò sàkàání tí wón tí jẹ yọ. Òrò-ìṣe *sí* àti *wà* pàápàá sì wà lára àwọn òrò ìṣe wònyí. Àwọn onímò kan pè wòn ní òrò-ìṣe àfaraṣe, nígbà tí àwọn kan pè wòn ní òrò ìṣe asolùwà-dàbò (symmetrical verb). Nínú iwádii wa, òrò-ìṣe **elédà iyísódì** ni *sí* jẹ. Ídì ní pé, nínú gbólóhùn iyísódì nìkan ni *sí* tí máa ń jẹ yọ. Lójú tiwa, àwọn òrò-ìṣe tí wòn máa ń sonìgbòwọ ara wòn ni *sí* yìí àti **wà** tí ó jẹ òdì rẹ nínú gbólóhùn ijòhèn. Ní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ igbà, ibi tí ọ̀kan bá tí jẹ yọ, èkejì kì í sàbà jẹ yọ. Àbùdá ijeyo wòn yìí ẹ̀ pẹ̀kí pẹ̀lú òrò àwọn Yorùbá pé, **owọ ọmọdẹ ọ tó pepe, tàgbàlagbà ọ wọ kèngbè**. Àmọ sá, àwọn sàkàání kan wà tí *wà* kì í sàbà rí bẹẹ. Ídì abájọ níí ẹ̀ pẹ̀lú àbùdá àkànlò tí a sàkíyèsí ní àwọn sàkàání tí iwònúbònú yìí tí wáyé.

Kókó òrò: Àmúlùmọ̀là èdè, Ìyísódì, Òrò-ìṣe, Òrò-ìṣe àfaraṣe, Òrò-ìṣe asolùwà-dàabò

1. Ìfààrà

Isòrí òrò tó gbòòrò tó sì ẹ̀ pàtākì ni òrò-ìṣe jẹ nínú èdè ọ̀mọ̀niyàn. Abálájo tí àwọn onímò kan ẹ̀ pè é ní kókó gbólóhùn. Ilò àti iríṣi àwọn òrò-ìṣe pàápàá jù lọ nínú èdè Yorùbá jìlẹ̀ dé ibi pé nígbà mǐràn, isòrí òrò mǐ ní wòn máa ń fara jọ. Nínú bẹ̀bà yìí, a fẹ̀ wo iríṣi, ilò àti ifònká òrò-ìṣe oníbeji *wà* àti *sí* nínú àwọn gbólóhùn tàbí isọ èdè yìí.

Ohun tí ó fa sàbàbí isẹ̀ iwádii yìí ni àgbékalẹ̀ òrò idúpẹ̀ ní ibi ètò isínkú kan. Nígbà tí ọ̀kan lára àwọn ọ̀mọ ọ̀kú ń sòrò idúpẹ̀ ní ojọ kẹrinlélogún, oṣù kẹsàn-án, ọ̀dún 2016. Gbólóhùn tí wòn sọ nìyí:

... èyin tí ẹ̀ ọ̀ *wà* nínú èmí, ohun tí mo sọ yẹn lè má yé e yín.

(Gbólóhùn yìí wáyé lẹyin tí wòn sọ ẹ̀ka èdè *sí* àwọn ènìyàn wòn tán)

Àwọn tí a dìjọ dúró níbi tí a tí ń darí ọ̀kọ ní ojọ yìí ni ó kókó sọ pé **wà** kó ni ó yẹ kí òrò ìṣe yìí jẹ bí kò ẹ̀ *sí*. Látí ibẹ̀ náà ni àlàyé àti itúpalẹ̀ tiwa sì tí bèrẹ̀.

Nínú bẹ̀bà yìí, a ó kókó sàgbéyẹ̀wò àwọn isẹ̀ tó tí wà nílẹ̀ lórí òrò-ìṣe lédè Yorùbá, àti èyí tí àwọn onímò tí ẹ̀ lórí òrò-ìṣe *sí* àti *wà* nínú èdè Yorùbá. A ó wó ijeyo òrò-ìṣe *sí* nínú èdè náà, àwòmó òrò-ìṣe *wà* tí ó dàbí èdà ijòhèn òrò-ìṣe *sí*, àwọn àyàfi tí á sàkíyèsí, iwòréré ijeyo *wà* nínú àmúlùmọ̀là èdè, kí á tó wá kádii gbogbo àlàyé wa nílẹ̀.

1.1. Isẹ̀ tí ó wà nílẹ̀

Isẹ̀ pọ̀ díẹ̀ lórí òrò-ìṣe Yorùbá. Látí ibẹ̀rẹ̀ isàpẹ̀júwe gíràmà èdè Yorùbá bí, (Crowther, 1852). (Bowen, 1858), (De gaye ati Beecroft, 1922). (Delano, 1958), (Ward, 1952), (Abraham, 1958), àti

bèè bèè lọ, tí ó fi dórí àwọn onímò òde oní bí i: (Bamgbose, 1966, 1967, 1990), (Awobuluyi, 1978, 2013); tí wọn sisé lórí ipínsìsòrí ibi ijẹyọ àti àlàyé lórí ilò àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe Yorùbá; (Oke, 1968), (Oduntan, 2000), (Parrish & Feldscher, 2019) àti (Ilori, 2022) sàgbéyèwò ọ̀rọ̀-ìṣe èlélà ní èdè Yorùbá. (Ajiboye, 2008) nínú isé rẹ̀ lórí ọ̀rọ̀-ìṣe lédè Yorùbá fi idí rẹ̀ múlẹ̀ pé ọ̀rọ̀-ìṣe méjì tó n sísẹ̀ pọ̀ pẹ̀lú àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ aṣeékà lédè Yorùbáni ọ̀rọ̀-ìṣe ajemópò-ìgbà-diẹ̀-lọ̀ àti ajemópò-ìgbà-àilopin. Gbogbo àwọn isé yíi àti àwọn miiran tí a kò mẹnubà ló ṣe pàtàkì nínú isàpẹ̀júwe gírámà ọ̀rọ̀-ìṣe èdè Yorùbá. Àmó sá, àwọn isé isaájú tó wà lórí ọ̀rọ̀ isé *sí* àti èdà rẹ̀ wà kò pọ̀ lọ títi.

Awobuluyi (1978) sisé lórí ọ̀rọ̀-ìṣe wà àti *sí*. Wọn ṣàlàyé pé gbogbo ọ̀rọ̀-ìṣe ló ní àkọ̀sílẹ̀ àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ tó lè nìkàn sisé gégé bíi olùwà wọn. Níwọn bí wà ti tùmò sí pé kí nṣàkan wà nìbì kan, wọn ní gbogbo ọ̀rọ̀-orúkọ ni ó fẹ̀rẹ̀ le sisé bíi olùwà rẹ̀.

- (1) a. Ounjẹ wà.
- b. Ọ̀rọ̀ wà.
- d. ọmọ wà
- e. Iyàwó wà abbl

Wọn tún fi wà wé àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe bíi: *mọ̀, rọ̀*, àti *yé* tí ó jẹ̀ pé ọ̀rọ̀-orúkọ diẹ̀ ló lè sisé bíi olùwà wọn. (Awobuluyi, 1978) tẹ̀sìwájú láti kà wọn kún ọ̀rọ̀-ìṣe asoluwàdààbò nínú èyí tí àti olùwà àti àbò le pààrò ipò láisì àyípadà nínú itumò bí ó ti wà nínú ọ̀rọ̀-ìṣe, *bí, sí, pọ̀n* abbl.

- (2) a. Inú bí mi
- b. Mo bí inú
- d. Owó kò sí ní ọwọ̀ mi
- e. Kò sí owó ní ọwọ̀ mi. (Awobuluyi, 1978:48).

Awobuluyi (2013:195) ṣàlàyé pé *sí* maa n gba olùwà sùgbòn nígbà tí *kò* bá saájú rẹ̀ nìkan ló maa n gba olùwà. Wọn tún sọ pé olùwà tó saájú rẹ̀ nígbà miiran maa n jẹ̀ àbò rẹ̀. Bí àpẹ̀rẹ̀:

- (3) a. Ọmọ nàà kò sí lódò mi.
- b. **Kò sí ọmọ nàà lódò mi. = Kò sí i lódò mi.** (Awobuluyi, 2013:196)

Àwà wòye pé kò fi ìgbà kan sí ìgbà tí *sí* maa n jẹ̀ yọ̀ láì sì atọ̀ka iyísòdì *kò*. Nítorí ọ̀rọ̀-ìṣe tí ó maa n jẹ̀ yọ̀ ní sàkání gbólóhùn iyísòdì ni. Àbùdà rẹ̀ ló fàyè gba isoluwàdàbò tí wọn sọ̀ yíi. Ìgbésẹ̀ tí ó sọ̀ olùwà dàbò bí ó ti wà nínú àpẹ̀rẹ̀ òkè yíi tí ní ìgbésẹ̀ iyísòdì nínú bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àbùdà ọ̀rọ̀-ìṣe yíi ni ó fàyè gba eléyíi.

Bamgbose (1990:15) pe wà ní ọ̀rọ̀-ìṣe àfaraṣe iparí. Wọn kó o pọ̀ pẹ̀lú dà àti *ńkọ̀*, wọn sọ̀ pé wọn kò lè gba àbò rárá:

- (4) a. Isé wà (Yàtò sí **Isé wà nṣàkan**)
- b. Owó dà? (Yàtò sí **Owó dà nṣàkan**). (Bamgbose, 1990:134)

A ò fi gbogbo ara faramó ọ̀n pe ọ̀rọ̀-ìṣe àfaraṣe iparí ni wà. Àti pé àlàyé ifara-tòrò-ìṣe kíkún tí wọn mẹnubà yíi kò yé ni tó. Àlàyé (Bamgbose, 1990) pé ọ̀rọ̀-ìṣe wà kò lè gbàbò ọ̀rọ̀-orúkọ jẹ̀ àrídájú pé ìgbésẹ̀ asoluwàdàbò tí (Awobuluyi, 2013) dá lábàá ní ìgbésẹ̀ iyísòdì nínú.

Oke (1968: 19) nígbà tó n sàtúnso àgbékalẹ̀ Bowen 1858 lórí àpẹ̀júwe ọ̀rọ̀-ìṣe lédè Yorùbá, sọ̀ pé:

Verbal root': may be a 'Substantive Verb' or, by implication, a non-substantive verb. Substantive verbs' are exhausted in a list of ten items, the characteristic of which is stated as 'expressing existence' List: *mbẹ wà, yà, sí* chiefly used in negative sentences.

(Ìpilẹ ọ̀rọ̀-ìṣe lẹ̀ jẹ̀ onítumò-ìlò-àdádúró tábí odi rẹ̀. Àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe onítumò-ìlò-àdádúró kò sì ju mēwàá ló. Àbùdá wọn gbòógì ní a mò sí fífí ìwàláàyè-hàn. Àwọn ni: *mbẹ wà, yà, sí* tí ó máa ń jẹ̀ yọ̀ nínú gbólóhùn ìyísódì.)

Wọn kò fi bèẹ̀ ṣàlàyé lẹ̀ títí nípa ìyeyọ̀ àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe wònyí. Sùgbọn ó fojúhàn gbangba pé kì í ṣe nínú gbólóhùn ìyísódì nikan ni a ti máa ń rí gbogbo àwọn ọ̀rọ̀-ìṣe tí wọn tò kalẹ̀ yíi.

2. Ọ̀rọ̀-Ìṣe 'Sí'

Oríṣí *sí* méjì ló wà lédè Yorùbá. Àwọn ni:

- i. *Sí* - Ọ̀rọ̀ atókùn
- ii. *Sí* - Ọ̀rọ̀-ìṣe tí ó máa ń jẹ̀ yọ̀ ní sàkání gbólóhùn ìyísódì ni

Ìlò wọn sì yàtò sí ara wọn. Ìlò àwọn *sí* méjèjèì tí ó wà lókè yíi ni a fihàn nínú àpẹẹrẹ̀ (5) ìsàlẹ̀ yíi:

- (5) a. Bòdẹ̀ lẹ̀ *sí* Èkó
- b. Wọn ò *sí* níbẹ̀

Ọ̀rọ̀ atókùn ni *sí* nínú àpẹẹrẹ̀ (5a). Ọ̀rọ̀-ìṣe tí ó tùmò *sí* kí á mú nńkan kúrò sì ni nínú (5b). Ọ̀rọ̀ ìṣe tí àwọn onímò kan pè ní aláìgbàbò ni *sí* nínú àpẹẹrẹ̀ (5b). Ọ̀un ni a sì fẹ̀ gbé yẹ̀wò nínú bẹ̀bà yíi. *Sí* bí ó ti wà nínú àpẹẹrẹ̀ (5b) jẹ̀ ọ̀rọ̀-ìṣe tí ó máa ń jẹ̀ yọ̀ ní sàkání gbólóhùn ìyísódì. Nínú gbólóhùn ìyísódì nikan ni a sàbà máa ń lò ó. Bí àpẹẹrẹ̀:

- (6) a. N ò *sí* níbẹ̀.
- b. Ṣadé̀ kì í *sí* ní ilé.
- d. Àìsì níbẹ̀ rẹ̀ dùn mí.
- e. Ó dùn mí pé o ò *sí* níbẹ̀.
- ẹ. Tí mo bá gbọ̀ pé o kò *sí* níbẹ̀.
- f. Adé tètè dé sùgbọn kò *sí* níbẹ̀.
- g. Ta ni ò *sí* nínú ẹ̀mí?
- gb. Sẹ̀ ẹ̀ ò *sí* nínú ẹ̀mí?
- h. Ṣadé̀ kò *sí* ní ojà
- i. Àìsì Ṣadé̀ ní ojà ò bójúmu.

Nínú gbogbo irúfẹ̀ gbólóhùn tí ó jẹ̀ gbólóhùn ìyísódì ni *sí* ti lẹ̀ jẹ̀ yọ̀. Irúfẹ̀ gbólóhùn bèẹ̀ ibàà ní àwọn atókà ìṣòrí gíràmà mǐràn tó saájú rẹ̀, níwọn tí ó bá ti jẹ̀ gbólóhùn ìyísódì, *sí* ni a máa ń lò níbẹ̀.

- (7) a. A kii *sí* nílẹ̀.
- b. Bàbá ò *sí* lóko.
- d. Àìsì nílẹ̀ wọn.
- e. Wọn ò lẹ̀ *sí* nílẹ̀.

- e. Kúnlé ò gbòdò **sí** ní ilé-ìwé.
- f. A ò tii **sí** nílè.
- g. Wọn ò tii lè **sí** nílè.
- gb. A ò níi **sí** nílè.

Nínú àpẹẹrẹ (7a), **sí** jẹ yọ nínú gbólóhùn iyísòdì onísèlẹ́ b́arakú. Àpẹẹrẹ gbólóhùn iyísòdì isèlẹ́ afánámónì s̀i ni (7b). Gbólóhùn iyísòdì aláwẹ́ gbólóhùn aṣàpẹ̀júwẹ́ onísèlẹ́ ojọ́ iwájú ní **sí** s̀i ti jẹ yọ ní (7d) àti bèẹ́ bèẹ́ lọ. Àmọ́ sá, **sí** ò lè jẹ yọ nínú gbólóhùn-kí-gbólóhùn tí kii bá ẹ gbólóhùn iyísòdì bí ó ti hàn nínú àwọn àpẹẹrẹ isàlẹ́ yìí:

- (8) a. *A òò **sí** nìbẹ́.
- b. *Ṣadé máa **sí** ní ojà.
- d. *Ayọbami máa ń **sí** ní ibi isẹ́.
- e. *Oyè ti **sí** ní Èkó.
- ẹ. ***Sísí** ni Ṣadé **sí** ní ojà.
- f. ***Sísí** tí mo **sí** láyé, kii ẹ agbára mi.
- g. *Sé Ṣade **sí** ní oko?
- gb. *Njẹ Ayọbami **sí** ní ilé?
- h. *Ta ni ó **sí** ní ilé?

Ni òpòlòpò igbà, **wà** ni a máa ń lò ní sàkání ilò gíràmà tí s̀i ti jẹ yọ nínú àpẹẹrẹ (8) lókè yìí. Tí a bá **wà** fí **wà** rọpò **sí** nínú (8) lókè yìí, àbájádẹ́ irúfẹ́ gbólóhùn tí a ó rí niyí nínú àpẹẹrẹ (9) nísàlẹ́ yìí.

- (9) a. A òò **wà** nìbẹ́.
- b. Ṣadé máa **wà** ní ojà.
- d. Ayọbami máa ń **wà** ní ibi isẹ́.
- e. Oyè ti **wà** ní Èkó.
- ẹ. **Wíwà** ni Ṣadé **wà** ní ojà.
- f. **Wíwà** tí mo **wà** láyé, kii ẹ agbára mi.
- g. Sé Ṣade **wà** ní oko?
- gb. Njẹ Ayọbami **wà** ní ilé?
- h. Ta ni ó **wà** ní ilé?

A sàkíyèsí ní ibámu pẹ̀lú èrò (Awobuluyi, 1978) pé **wà** àti **sí** lè yan olùwà tó ní àwọn àbùdá wònyí:

+èniyàn, +eranko, +nnkan, +òrò-aròpò orúkọ kúkúru àti gígùn

Ṣùgbón, àpòlà atókùn tó ń sisẹ́ àfikún ló sáàbà máa ń tẹ̀lẹ́ wọn, níwọn bí wọn ti jẹ òrò-ìṣe aláìgbàbò.

3. Òrò ìṣe ‘wà’

Nínú isòrí yìí, ó ẹ pàtàkì láti ẹ àwòmọ́ òrò-ìṣe **wà** ní ifẹ̀gbẹ̀kẹ̀gbẹ́ pẹ̀lú àlàyé tí a ẹ lórí **sí**. Oríṣíí **wà** méjì ló **wà** nínú èdè Yorùbá bí ó ti jẹyọ nínú àwọn gbólóhùn yìí;

- (10) a. Wà → Ayọbami mọ ọkọ wà.
- b. Wà → Ilé wà bí ẹwà.

Wà bí ó ti *wà* nínú gbólóhùn (10b) ni a fẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ àwòmó rẹ̀ pẹ̀lú *sí* nínú bébà yíí. Lérò tiwa, ojúlówó ọ̀rọ̀ یشه ni *wà*. Kò sí ibi tí *wà* ò ti lẹ̀ jẹ̀ yọ̀ tàbí kí àwọn ọ̀rọ̀ mǐràn jẹ̀ yọ̀ pẹ̀lú rẹ̀ nínú iló. Àpẹ̀rẹ̀ ibi ijẹ́yọ̀ rẹ̀ ni:

- (11) a. Ó **wà** ní ojà
b. Šadé **wà** ní ilú òyìnbó
d. Ìyàwó mi **wà** ní ilé abbl.

Nínú àkíyèsí wa, a lẹ̀ fí atóka àsìkò àti ibá یشه saájú ọ̀rọ̀-یشه *wà* bí ó ti jẹ̀ yọ̀ nínú (12)

- (12) a. A óò **wà** níbẹ̀.
b. Šadé máa **wà** ní ojà.
d. Ayọ̀bami máa n **wà** ní ibi یشه.
e. Oyè ti **wà** ní Èkó.

A tún lẹ̀ pe àkíyèsí alátẹnúmó sí i nínú gbólóhùn àkíyèsí alátẹnúmó bí àpẹ̀rẹ̀:

- (13). Wíwà ni Šadé **wà** ní ojà.

A lẹ̀ lò ó nínú gólóhùn ibèèrè bóyá ibèèrè bèè ni/bèè kó tàbí nínú ihun àwọn ọ̀rọ̀-orúkọ ašèbèèrè bí i:

- (14) a. Šé Šade **wá** ní oko?
b. Njẹ̀ Ayọ̀bami **wà** ní ilé?
d. Ta ni ó **wà** ní ilé?

Ó sì tún sé e se kí ó jẹ̀ yọ̀ nínú awé gbólóhùn ašàpẹ̀júwe bí ó ti jẹ̀ yọ̀ nínú gbólóhùn yíí àti bèè bèè lọ:

- (15). Wíwà tí mo **wà** láyé, kii ẹ̀ agbára mi.

Ọ̀rọ̀ یشه aláìgbàbò ni *wà* bí ó ti jẹ̀ yó nínú àwọn àpẹ̀rẹ̀ òkè yíí. Atóka àsìkò ojó iwájú jẹ̀ yọ̀ saájú *wà* nínú àpẹ̀rẹ̀ (12a-b). Nínú àpẹ̀rẹ̀ (12d) àti (12e), a rí ibá یشه b́arakú àti ibá یشه àšetán iparí bí wón ti tẹ̀lẹ̀ ara wón. Gbólóhùn àkíyèsí alátẹnúmó nínú èyí tí a pàkíyèsí alátẹnúmó sí ọ̀rọ̀ یشه *wà* ni (13). Àpẹ̀rẹ̀ ijẹ́yọ̀ *wà* nínú gbólóhùn ibèèrè bèèni àti bèèkó ni àpẹ̀rẹ̀ (14a-b), nígbà tí *wà* sì jẹ̀ yọ̀ nínú gbólóhùn ọ̀lórọ̀-orúkọ ašèbèèrè nínú àpẹ̀rẹ̀ (14d). *Wà* sì jẹ̀ yọ̀ nínú awé gbólóhùn ašàpẹ̀júwe nínú èyí tí a sọ̀ ó di olùwà nínú àpẹ̀rẹ̀ (15).

Šùgbón, a šàkíyèsí pé *wà* kò lẹ̀ jẹ̀ yọ̀ nínú gbólóhùn iyísódì bí ó ti wù kí ó rí. Bóyá nínú iyísódì alábódé, alákànpò tàbí oníbò. È jẹ̀ ká šàtúngbéyèwò àwọn gbólóhùn (6) ní (16) báyii¹:

- (16) a. ***Àiwà** níbẹ̀ rẹ̀ dùn mí.
b. *Ó dùn mí pé o kò **wà** níbẹ̀.
d. *Mi ò **wà** níbẹ̀.
e. *Tí mo bá gbọ̀ pé, o kò **wà** níbẹ̀.
ẹ. *Adé tètè dé šùgbón kò **wà** níbẹ̀.
f. *Ta ni kò **wà** nínú èmí?

¹Ní ìgbà mǐràn, àwọn àpẹ̀rẹ̀ ibi tí ó yẹ̀ kí *sí* ti jẹ̀ yọ̀, tí a bá fí *wà* rọ̀pò bíi (11) lókè yíí lẹ̀ dàbí ipèdè tó seégba gégé bí elédè, šùgbón àkíyèsí kan pàtáki tí یشه yíí n pé *wá* sí ni pé, nínú gbólóhùn iyísódì ní *sí* sáábà ti máa n jẹ̀ yọ̀.

- g. ***Şé** ẹ ọ **wà** nínú ẹmí?
 gb. ***Şadé** kò **wà** ní ojà.
 h. ***Wíwà** tí **Şadé** ọ **wà** ní ojà.

Tí a ọ bá farabalẹ gégẹ bí elédè, ọ şee şe kí á rò pé àwọn gbólóhùn yí jẹ itẹwọgbà. Şùgbón nínú itupalẹ tiwa, a kì í lo *wà* bí a ti lò ọ yí nínú gbólóhùn iyísódì. Ìmọ elédè ni kì í jẹ kí á mò pé a ń şe àşişe ní ọpọlọpọ igbà. Dípò kí á lo *wà*, *sí* ni a máa ń lò dípò rẹ. Àwọn sàkáání ijẹyọ wọn nínú gbólóhùn èdè Yorùbá ni a şàfihàn nínú tábilì isàlẹ yíi:

Sàkáání Ijẹyọ “Wà” àti “Sí”

	ÀLÀYÉ					ÌYÍSÓDÌ				
	àlàyé	àşikò	ibá	akiyesi	ibéèrè	iyísódì	àşikò	ibá	akiyesi	ibéèrè
wà	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-
sí	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+

Àwọn ọrọ-ìşe méjéèjì kò fì ibi ijẹyọ jọ ara wọn. Ibi tí ọkan ti jẹ yọ, èkejì kò lè jẹ yọ níbẹ. Isẹ onígbowọ ni wọn ń şe fún ara wọn. Şé bí awo ọ bá gbé awo nígbowọ, awo a tẹ, awo a fàya.

4. Àwọn àyààfi ijẹyọ ọrọ-ìşe sí àti wà

A kì í rìn kí orí má mì tótó ọ se bí ọwe ẹyin àgbà. Bí ọ tilẹ jẹ pé a gbàgbọ pé èdà iyísódì *wà* ni *sí*. Ẹyí tùmọ sí pé ibejì ọrọ-ìşe *wà* tí ọ jẹ pe kíkídá sàkání iyísódì *wà* ni ọ ti máa ń jẹ yọ ni ọrọ-ìşe *sí* şùgbón bí ọmọdé bá dé ibi ẹrù, ẹrù á bà á ni ọrọ nàà jẹ fún *sí* ní àwọn sàkáání kan. Lákókó, tí ọ bá kan àwọn ipèdè bí àkànlò tàbí àwọn ipèdè idàşà láàárín àwọn ọdọ ọde ọní, ọ se é se kí a lo *wà* ní sàkáání² *sí* bí àpẹẹrẹ:

(17) a. Şé o wà?	b.	Mi ọ wà	d.	*Mi ọ sí
(18) a. Şé ẹ wà pa?	b.	Mi ọ wa pa	d.	*Mi ọ sí pa.
(19) a. Jẹ kó wà bẹẹ	b.	Kò le wà bẹẹ	d.	*Kò le sí bẹẹ.
(20) a. Şé kò sí?	b.	Ó sí, ọmọrí ẹ sọnù.	d.	*Ó wà ọmọrí ẹ sọnù.

Sí nínú àpẹẹrẹ (30b) ní itumọ méjì. Ó lè tùmọ *sí sí* (to remove) tàbí kí ọ ni itumọ isínjẹ ọrọ-ìşe *sí*. Ó dàbí ẹnì pé nínú gbólóhùn bẹẹ ni/ bẹẹ kọ ni àwọn wọnúbọnú yí ti wọpọ jù nínú àwọn ipèdè tí àwọn ọdọ ọde-ọní fì ń dàşà gégẹ bí ọ ti ẹ yọ lókè yíi.

Ní àfikún, nínú gbólóhùn iyísódì tí ọ ní atọka iyísódì méjì tí ọ wá ti di gbólóhùn àlàyé, *wà* àti *sí* lè jẹ yọ bí ọ ti wà nínú àpẹẹrẹ yíi:

- (21) a. Olú kọ ni ọ wà níbẹ.
 b. Olú kọ ni ọ **sí** níbẹ.

- (22) a. Kì í şe Olú ni kò **wà**.
 b. Kì í şe Olú ni kò **sí**.

Ní iparí, a lè fì àfòmọ ibèrẹ ài- kún ọrọ-ìşe méjéèjì láti şedá ọrọ orúkọ bí ọ ti wà nínú àpẹẹrẹ yíi:

²Mo dúpẹ lówọ àwọn onímọ wẹnyí; Ọmọwé Olanrewaju, Ọmọwé Aina Akíndélé àti Ọmọwé Adeniyi (Shada) fún àkíyèsí wọn. Àwọn ni wọn pàkíyèsí mì sí àwọn àyàfi yíi nígbà tí mo kọkọ ka bebà yíi nínú àpérò IBALSG, ní ifásitì Ibadan.

- (23) a. àì- wà = àìwà
 b. àì- wà bíí Ọlórún = àìwà-bí-ọlórún.
 d. àì- sí = àìsí
 e. oní- àì- sí = aláìsí

5. Ìwòréré “Wà” nínú Àmúlùmọlà Èdè (Code Mixing)

A wòye rẹ pé, wà máa n jẹyọ saájú ọrọ-ìṣe nínú gbólóhùn àlámúlùmọlà. Àbò rẹ sì máa n ní àwọn àbùdá yìí lédè Gẹ̀ẹ̀sì:

- + ọrọ àpẹjúwe
- + ọrọ-ìṣe

Ó fi ara jọ ọrọ-ìṣe afipòhàn lédè Gẹ̀ẹ̀sì bí ó ti jẹyọ nínú àwọn gbólóhùn wònyí:

- (24) a. Ó **wà** devoted gan.
 b. Ayò **wà** submissive gan-an nì.
 d. Wón ti **wà** inquisitive ju.
 e. Ọmọ yẹn **wà** aggressive jàrẹ
 ẹ. Kò **wà** convenient àbí?

Ó dàbí ẹni pé àwọn ọrọ tó tẹlẹ e yìí máa n tẹlẹ òfin èdè Gẹ̀ẹ̀sì ní ìbámu pèlú ìrísí wọn. A kàn gbìyànjú láti mẹnuba èyí fún àgbéyèwo nì. A ó máa ṣàlàyé rẹ lójó iwájú. Tí a bá tẹlẹ àlàyé wa, *sí* nì ó yẹ kí á lò nínú àpẹrẹ (24e) láti fún wa nì:

- (25). *Kò *sí* convenient àbí?

Àwa wòye pé àmúlùmọlà ló fa àìṣeégbà (12) lókè yìí. Àkíyèsí wa kò bá àmúlùmọlà àkànpò òfin èdè méjèjì lèṣẹkàn nàà lo.

6. Ìgúnlẹ

Pèlú gbogbo atótónu tí a ti ṣe yìí, ó hàn gbangba gbàngbà pé ọrọ-ìṣe nì *sí* èdà ìyísódì nì ó sì jẹ fún *wà* nitorí pé a lè sọ ibi ijẹyọ rẹ ní pátó nínú èdè Yorùbá. Ìdì niyí tí a fí pé é nì ọrọ-ìṣe ìyísódì *wà*. Gẹ̀gẹ́ bí ọrọ Yorùbá se sọ, ibi tí a bá gun igi là á bá sọ. Ọrọ idúpẹ́ tí ó ṣokùnfà iṣẹ́ yìí mú àríyánjìyàn wà nìbẹ́ lójó nàà. Àwọn tí a dìjọ wà nìbẹ́ sọ pé bí ó ti yẹ kí gbólóhùn nàà jẹ nì:

- (26)èyin tí ẹ ò *sí* nínú ẹmí.

Àlàyé àtí itupalẹ ọrọ-ìṣe *wà* àtí *sí* yìí ti ṣàfihàn àbùdá iyẹyọ wọn nínú èyí tí ọkan lè jẹ yọ níbi tí èkejì kò ti lè jẹ yọ. Èyí fihàn pé àbùdá ikógojá ọrọ-ìṣe kan ní gbogbo sàkání lè wà nínú ọrọ-ìṣe kejì, tí àwọn méjèjì á wá máa fí àbùdá ihun gírámà tí a kò lè yà hàn.

Ìwé Ìtókasi

Ajiboye, O (2008). The permanent and Temporary State Verbs and Yoruba Bare Nouns. *EDE Journal of Linguistics, Literature and Culture*, Department of Linguistics and Nigerian Languages, University of Ilorin, Ilorin, Nigeria, Vol 1

Awobuluyi, O (1978). *Essential of Yoruba Grammar*, Ibadan; University Press Limited.

Awobuluyi, O (2013). *Èkọ́ Gírámà Èdè Yorùbá*, Osogbo, ATMAN Limited.

- Bamgbose, A (1990). *Fonólójì àti Gírámà Yorùbá*: Ibadan, University Press Limited.
- Ilori, F (2022). *A Minimalist Syntax of Yoruba Splitting Verb*. Department of Linguistics, African & Asian, Studies University of Lagos, Nigeria
<https://www.researchgate.net/publication/357775765>
- Oduntan, B (2000). *Yoruba Clause Structure*. Doctoral dissertation, University of Iowa, Iowa City, IA.
- Oke, (1968) *A Gramatical Study of the Yoruba Verb System*. Doctoral dissertation, University of New York.
- Parrish, A & Feldscher, C (2019). On the Structure of Splitting Verbs in Yoruba, in Emily Clem, Peter Jenks & Hannah Sande (eds.), *Theory and Description in African Linguistics: Selected papers from the 47th Annual Conference on African Linguistics*, 537–554. Berlin: Language Science Press.